Hallgat a mély

Milyen ellentétek vannak az elítélt cigányok között?

„A falakat kétfelől kell bontani!"
(Péli Tamás)

A „másság" lehet sokféle! Talán a világ keletkezésétől formálódik a gondolkodó és cselekedni képes lényekben, hogy kit tekinthetnek barátnak, kit ellenségnek. A fortyogó tömegindulatok olykor a cigányok ellen fordultak, mert csavargásaik miatt azokból, úgymond, „hiányzik a nemzeti érzés".

A romákat érintő külső támadások, az „önfia vágta" sebek viszont azt sejtetik, hogy köreikben észrevehetően erősödnek a belső faji ellentétek. A Sopronkőhidai Fegyház és Börtön pompás hely a miértekkel kapcsolatos vélemények gyűjtésére, bár nem tagadható annak kockázata, hogy a megkérdezettek egy része majd „xoxamno" (csaló) lészen. Pontosan értették: „Mit jelent az etnikai öntudat?" kérdése, kevesen álmodozgattak, de az oláhok és beások között meglévő feszült viszonyról indulatosan beszéltek. (Ezeket a véleményeket nem mindig idézzük szó szerint, keresünk rokonértelmű szavakat vagy tömörítünk.)

Ugorjon a csóró

Erdélyi Zoltán, 31 éves, halált okozó testi sértés miatt van elítélve, többszörösen visszaeső, 2000-ben szabadul.

– Családban nőttem fel, tizenkét testvérem van, ebből nyolc egyazon szülőktől. Közülük senki nincs börtönben. Veszprémben jártam általános iskolába, és a nyolcadik elvégzése után ruhaipari technikumban tanultam, befejeztem. Gyakran kerültem rossz társaságba, pedig nem vagyok barátkozó típus, mentem a romákkal, magyarokkal. A szüleim oláh cigányok, a családomban nem keveredtek, beszélik a nyelvet. Nem bűnöztek, kereskedelemmel foglalkoznak, szakmájuk is van.

– Hogy érzi magát a börtönben?

– Sakkozni, olvasni szoktam, eljárok a felszolgálóképző-tanfolyamra, és reménykedem abban, hogy megkapom a kedvezményt, bár idáig ötször fenyítettek. Nem bírok magammal, rögtön odacsapok, amikor gyöngét vernek, segítek. Persze jutalmakat is kapok a szorgalmamért, nemcsak a rosszakat veszik figyelembe, de itt a bűnözőket egyformán cigányoknak tekintik, helyzetünket az súlyosbítja, hogy összekevernek minket a beásokkal, pedig szóba se állunk velük.

– És ha összezárják magukat?

– Elég ritka az ilyesmi, bár hivatalosan nem törődnek a származással. Szerintük teljesen mindegy, hogy ki miféle cigány. A romungrók és az oláhok általában kijönnek egymással, a beásásokkal sincs nagy baj, amikor ügyelnek a rendre, a tisztaságra, de legtöbbjük nem akar kijönni a koszból, nem törődnek magukkal. A gyűlölködés mégsem ebből adódik. Szinte csak az olá-

hok üzletelnek, kíméletlenül uzsorázzák a pancserokat és ezek majd' mindig beások. Közöttünk gyakrabban tapasztalható a segítőkészség, a rászoruló kamat nélkül is kaphat cigit, teát, kávét, de amikor beásnak jön csomag, amit lehet, hogy nyolc-tíz hozzátartozója lopott össze, nem ad belőle másnak. A márkás cigarettát félig szíva eldobja, csak ugorjanak érte a csórók. Az oláhok ilyet legföljebb csak akkor csinálnak, ha beásnak szánják a csikket.

– Miért nem szeretik egymást?

– Nekem különösebb bajom az említetteken kívül nincs velük, sőt komoly bajnak látom a megosztottságot, de nem akarok politizálni, az ember itt csak szép lehet, okos nem, mert az ész, a tudás, az értelem a sok dilo között nem előny, csak a nyers erő számít. A gyúráshoz nem kell zseninek lenni, a többit meg látják egymásról!

Etnikum

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-ben alakult az akkor már hosszabb ideje működő négy nemzetiségi szervezet (délszláv, német, román, szlovák) mintájára. A „feladatelhárító fórum" azonban nehezen boldogult a tennivalókkal, ezért az MSZMP Politikai Bizottsága 1961-ben feloszlatta az MCKSZ-t, és a Művelődésügyi Minisztérium hatáskörébe sorolta az ügyek intézését. Ebből az következett, hogy az úgynevezett „hátrányos helyzetűek" rétegéhez csapódtak a cigányok, mondván, hogy a romák nem nemzetiség, csupán az államon belül élő, nem a többség nyelvét beszélő népcsoport. A „jó szándék" egyik jellemzője volt, hogy csak „cigány származású" megjelöléssel illették a romák tanulatlanabb, szegényebb részét (szociális azonosítás), de az iskolázottabbak, módosabbak ezt is sértőnek tartották.

Az etnikai besorolásnál senki nem vélte lényegesnek a nyelvi különbségeket, gondolván, hogy a cigányok java része főleg magyarul beszél. Bár kultúrájuk egységes, viseletük hasonló, rasszjegyeik egységesek („Nem a múlt nyáron barnultak le...!"), de legyenek maguktól „szobatiszták". Figyelemre méltó jelenség volt a második „újmagyarozás" korszakában, a kommunisták hatalomra jutása után (Mária Terézia 1761. november 13-i döntése szerint tilos volt a cigány meghatározó: újparasztot, vagy új magyart kellett mondani), hogy a putriból falvakba, a városok peremén lévő telepek „CS"-lakásaiba (csökkentett értékű", „Csigány-ház") költözöttek sérelmezték leginkább a cigány elnevezést, és akkoriban lett divat a névmagyarosítás is: számtalan Rostás, Oláh, Sztojka, Kalányos, Kolompár kérte a változtatást. Ezt a beilleszkedés jeleként értékelték a hivatalokban, nem törődvén azzal, hogy a szűkebb és tágabb közösségekben (egymás közt is) milyen a befogadási készség.

A bűnüldöző, illetve az igazságügyi szervek munkájában is zavart okozott a cigányok ilyetén „ungrósítása", mert óvatos fogalmazásra kényszerültek a körözöttek személyleírásakor, és az újságírók, riporterek sem gerjeszthették azzal az indulatokat, hogy az elkövetők származását firtatgatták. A valahonnét szándékosan szítogatott öntudatosodás és sértődékenység következménye lett az is (átestek a ló másik oldalára), hogy a sajtótermékekből eltűntek a századforduló elején, derekán még tömegesen közölt cigányviccek, anekdoták. Ezekben a romák ravasz fickók, de kópéskodásuk megbocsátható.

Beással nem!

Jakab István, 29 éves, háromszor volt büntetve, összesen nyolc évet ült, most rablásért kapott öt év hat hónapot.

– Az első balhét kiskorúként követtem el, Tökölön fejeztem be a nyolc általánost. Családi házban nőttem fel, hat testvérem van, apám fuvaros volt, nem szűkölködtünk. Otthon általában cigányul beszéltünk, én itt a börtönben is az oláh nyelvet használom, persze attól függ, kivel találkozom. A beások társaságát nem keresem, inkább kerülöm őket, mert felsőbbrendűnek képzelik magukat. Közös zárkába nem szeretnék ilyenekkel kerülni, inkább a magány, de az is veszélyes, mert az ember könnyen bekettyózik. Szerencsére közeleg a szabadulás (1997. márc. 9.), és a családomra gondolok. Az első házasságomból két gyerekem van, az anyjuk magyar, nem szűkölködnek, de az a véleményem, cigánynak cigány a párja.

– Összekerülne beás lánnyal is...?

– Semmiképpen!

– Miért lett ennyire ideges a kérdéstől?

– Apától, anyától visszamenőleg sokáig oláh cigányoktól származok, az én fajtám a shoshoj (nyúl), nem keverhetem az utódaimat, ne korcsosuljanak.

– És a „parasztlánytól" született fiai mifélék?

– Kreolbőrűek, a nagyobbik cselgáncsozni jár, a kisebbik sakkozik, míg a cigány élettársamtól származó nagyon okos.

– A sakkozáshoz is kell ész!

– Ez nem ugyanaz, elmagyarázni nehéz, másokkal sem vitatkozom erről. Az a baj a cigányokkal, hogy hiányzik a okosságuk, nem néznek se Istent, se embert, csak ütnek. Kőhidával az a gond, hogy ide főleg dunántúliakat hoznak, és kitaszítják a máshonnét jötteket. Királynak mutatják magukat, csoportosan támadnak. Ezért veszélyes a börtönben egy kalap alá venni mindenkit, különösen a romákat, mert amikor én külföldön vagyok, azt mondom, hogy magyar cigány vagyok, de itthon szigorúan oláhnak vallom magam.

A cigányság történetének tudományos feldolgozása a XVIII. században kezdődött. A Szent Korona népei között azért sürgették összeírásukat, mert tetemes adót reméltek tőlük, ugyanakkor a nyelvészeket az érdekelte, hogy Európa polgárosodásának folyamatában mit jelentettek a különböző népek. Ehhez csapódott még a romantikus kíváncsiság, majd a hirtelen virágzásnak indult néprajz. Nincs szándékunkban felsorolni az ismertebb szerzők műveit, csupán annyit: a századforduló idején Magyarország volt a romológiai kutatások világszerte elismert központja.

Témánk szempontjából sokkal lényegesebb, hogy amikor a századfordulón kiéleződtek a nemzetiségi és osztályellentétek, az elszegényedés miatt rohamosan terjedt a bűnözés, miért kerültek reflektorfénybe a cigányok.

Hieronymi Károly belügyminiszter 1892. december 15-én adott utasítást összeírásukra, tisztázandó azt is, kik, milyen munkát végeznek, mennyien vándorolnak, hányan telepedtek le ideiglenesen vagy végleg. (274 ezer 940 cigányt leltek az országban.) Tegyük hozzá: bármikor próbálkoztak ilyesfélével, a ravaszabb törvényhatósági illetékesek felmentést kértek és kaptak, mert arra hivatkoztak, hogy környékükön nem tűrik a kóbor cigányokat, házat nem vehetnek, üzletet sem nyithatnak, következésképpen nincsenek. Pontos statisztika a következő évtizedekben sem készült, bár komoly előzménye lehetett az

1913:XXI. tc. általános indoklásának, miszerint: *„A vidéket illetően általánosan ismeretes az a határtalan veszedelem, mely jogilag védett érdekeinket a kóbor cigányok részéről fenyegeti."*

Az Osiris-Századvég Kiadó gondozásában jelent meg 1995-ben *Pomogyi László* 300 oldalas kötete: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Megtudhatjuk belőle, hogy 1906-tól tettek különbséget a magyar és a cigány nyelvű elkövetők között, hogy 100 ezer vétőképes lakosból hogyan alakult az elítéltek száma. Ekkoriban az arány 1:3 volt, de ezt azzal magyarázza a szerző: *„Bizonyítani ma már aligha lehetséges, mégis szinte egészen bizonyos, hogy a statisztikák készítésekor a cigány anyanyelvű elítéltek közé nemcsak valóban cigány anyanyelvűeket, hanem anyanyelvtől függetlenül valamennyi cigányt felvettek. Lehetetlennek tartom, hogy amikor a közvélemény a cigányokat elsősorban külső, antropológiai jegyek alapján különböztette meg a társadalom nem cigány tagjaitól (leginkább bőrük elütő színe segítségével), akkor a bírósági statisztikát vezető titkár vagy fogalmazó az elítélt cigánytól annak anyanyelve felől érdeklődjék."*

Az idézett fejezet érdekessége, hogy hivatalosan csak a cigány anyanyelvűeket minősítették románok, míg a magyarul beszélőket főleg a rasszjegyek alapján sorolták közéjük. Ha viszont valóban így történt, a helyzet még súlyosabb, mert a bűnözési mutatók döbbenetesek. Másik oldalról nézve azonban ez lett a „szerencséjük", hiszen a Horthy korszakban csak nyolcezernyi cigányajkút tekintettek románok, jelenlétüket nem nyilvánították vészes társadalmi gondnak. Az ide-oda „labdázgatás" következménye azonban sokak életébe került, mert amikor a deportálandó cigányok számát összesítették, a kriminalitási mutatókat vették alapul.

Roma receptek

Nagy Imre 29 éves, háromszor volt büntetve, kétszer rablásért; 1997. március 11-én szabadul.

– Szüleim oláh cigányok, hat testvérem van, ebből három egy apától. Anyám is állt bíróság előtt, fogalmam sincs, hogy miért. Hat általánost végeztem, utána bekerültem a fiatalkorúak börtönébe, később még kétszer ítéltek el, de egyik balhét sem követtem el.

– Mind a háromszor ártatlan lett volna?

– A másodfokú bíróság 1994-ben semmisnek nyilvánította a korábbi ítéletet azzal, hogy a rablást nem követhettem el, de nem védekezhettem szabadlábon. Hiába kért az ügyvédem helyszíni szemlét és egyebeket, az elsőfokú bíróság mindent elutasított. A börtönben megszakadt a családi kapcsolatom, feleségem elhagyott a kislányommal. Az asszony is cigány, szülei nem ellenezték a kapcsolatot, de szokás még, hogy a tiltásnál megveszik vagy elszöktetik a lányt. Ez utóbbi az egyszerűbb és sokkal olcsóbb.

– Volt gondja származása miatt odakint, vagy börtönben jobb cigánynak lenni?

– Itt is tapasztalható az elkülönülés. A beások, a teknővájók adják a zömét, és őket az oláhok lenézik, mióta világ a világ, de így is lesz mindörökké. A beások, ugye, Romániából származnak, mi pedig Indiából, és hiába vagyunk egy faj, nem érezzük a testvériséget. Az oláhok kezében van a gazdasági hatalom, a nyers erő viszont a beásoké, még sincs ebből komolyabb belső háború, összeütközés.

– *Volt már fenyítve?*

– Egyszer nem hajtottam végre állítólag az ébresztést, másodjára pedig szállításban voltam, és onnan visszatérve lementem vacsorázni, pedig nem járt volna.

– *Szívesen ennének cigány ételeket?*

– Biztosan, de ilyesmire nincs lehetőség.

Köztudomású, hogy a cigányok kiváltképpen a húsféléket szeretik, minden elképzelhető módozatban. Nem érdekli őket az elhízás, „jól nézel ki" mondják kövér rokonaiknak és még sok helyütt főzik, sütik a legősibb ételeket. Íme, néhány recept.

Sündisznó: A hasukon fölhasítják, kitisztítják, megmossák, aztán sózzák, fokhagymázzák, majd nyársra húzva parázs fölött pirosítják. Amikor a tüskék leégnek, kívül is bedörzsölik a húst fokhagymával.

Pekenyóca (ürge): Sültnek, pörköltnek egyaránt készítik. Kibelezés után forró platnira helyezik, forgatgatják, hogy a szőre könnyebben eltávolítható legyen. Aztán tepsiben, sok zsírral vagy nyárson sütik, esetleg paprikás szaftban főzik.

Töltött kelkáposzta: Az előre leforrázott káposztalevelek közé zsíros darált húsból készült töltelékeket tesznek, meghintve füstölt szalonnadarabkákkal, vágott fokhagymával, bőségesen vöröshagymával, majd sóval, törött borssal, paprikával ízesítik, és előre párolt rizst vegyítenek hozzá. A levelek végét fehér cérnával lekötik és tepsiben korábban főtt füstölt csülök levében óvatosan forgatva pirosra sütik.

Kétarcúság

A beszélgetések során érdeklődtem arról is, hogy milyen környezetben nőttek fel, részt vettek-e a szüretek, betakarítások utáni „tallózásokban", volt-e már kasza (suhé) a kezükben, miért kevés az eredményes cigány sportoló, kitől fogadtak el gyerekkorukban kenyeret stb. Gyakran tűnődtem az egyértelmű „kétarcúság" okain. A gyilkosságokért, rablásokért, súlyos testi sértésekért büntetésüket töltő, jó néhányszor visszaeső cigányok nagyobbik része gyanakvással fogadta az emberi hangot, nekik a „vox humana" ravaszkodás is lehet, mint a parolázásra nyújtott kéz: jobb inkább hátrább lépni.

Amikor lakomákról, mulatozásokról, nőkről diskuráltunk, másodpercek alatt engedtek feszültségükből, hétköznapivá lett a társalgás, de mint korábban a falusi kocsmákban, kisvárosi vendéglőkben, a sok pénzt fölemésztő szórakozóhelyeken, igyekeztek távolságot tartani, félve az esetleges következményektől. A későbbiekben sem lettek nyitottak, mindig másokat vádoltak az őket ért sérelmekért, büntetésért.

Bogdán Sándor 39 éves, tizenkétszer volt büntetve, összesen 22 évet ült, 1998. október 13-án szabadul.

– Először Tökölre kerültem, Pilisen nőttem fel, kilenc testvérem van, ebből hét ma is él. A családomból senkivel nem tartom a kapcsolatot. Apám beás, anyám oláh, én „szinkronizált" cigány vagyok a származásomat tekintve és elég komoly börtöntapasztalatokkal rendelkezem. Kialakítottam a magam szigetét, nehezen barátkozom, az itteniek között rengeteg a primitív, képtelenek agyilag felfogni a beszélgetések lényegét. Ha adok nekik ajándékba cigit, kávét, teát, nem éreznek hálát, ki vannak égve, pofátlanok, egysejtű emberek, az újságot is arra használják, hogy rátegyék az asztalra és azon esznek.

– *Külön kérte a nevelőtisztjétől, hogy találkozhassunk!*

– Ha szabad kibontakozni, azzal kezdeném, hogy a konfekcióüzemben dolgoztam, és összejöttem szimpátia alapján egy öz-vegyasszonnyal, nálam kicsit idősebb, Sopronból járt ide polgári alkalmazottként. Kaptam tőle mindenfélét, jól megvoltunk, de földobtak és elkülönítettek, a kapcsolattartástól is eltiltottak, levettek a munkáról, minden...

– *Arra nem gondolt, hogy vétséget követett el, hiszen az elítéltnek tilos polgári személyekkel, a másneműekkel is, bármiféle szabálytalanságba keveredni?*

– Az asszony magyar, az is baj, hogy cigány vamzerolt be, pedig én mindkét oldalhoz tartozom, mégis ezt tette az a szemét, valami előny reményében. Nincs itt komolyabb faji összetartás, rengeteg a primitív elítélt. Én nem szoktam nyelni, falcolni, hülyeségnek tartom, semmit nem lehet azzal elérni, csak kidekorálom magam. Igaz, egyszer fölgyújtottam a combom alatt a széket, rendesen megégtem, de más semmi, illetve jó ideje dobizom, az nyugtat, különben szétdurranna az agyam. Van, amikor törni, zúzni akarok vagy eltorlaszolni magam.

– *Ömlik magáról az izzadság...*

– Vigyenek innen máshová, ahol kevesebb a cigány, megszüntetik az elkülönítést, dolgozhatok és fölvehetem a kapcsolatot a nővel.

– *Miért, csomagot vár tőle?*

– Módos özvegy, tele arannyal járt dolgozni és nekem nincs senki másom. Jó lenne cigaretta, karóra, rádió, kölcsönös szimpátia alapján kerültünk kapcsolatba... Látja, egyre idegesebb vagyok, és ilyenkor megfogadom, ha kimegyek, elkapom az utamba kerülő párokat, embereket és ölök.

Koporsópénz

A századforduló idején, majd utána is, egészen napjainkig örökzöld téma, hogy az élet és a testi épség elleni bűncselekményekben milyen százalékban képviselik magukat a cigányok. A magyar közvéleményben könnyen lehetett tömeghisztériát kelteni. Az egyik a vérvád. Az első 1494-ben történt *Nagyszombaton*, az utolsó 1957 tavaszán, *Mátészalkán*. A dühöngő népharag másik oka a kóbor cigánykaravánok által elkövetett gyilkosságok, illetve a sok, az utóbbi esztendőkben rohamosan gyarapodó, halálos kimenetelű, brutális rablás. A dormándi (1901), majd a dánosi pör (1906) komolyan felzaklatta a társadalom nyugalmát, még Ady Endre is kifejtette véleményét, mert olyannyira zabolátlanodtak az indulatok, hogy jogi szakfolyóiratokban javasolták a cigányok összefogdosását és életfogytig tartó kényszermunkában tartását. I. Frigyes Vilmos porosz király 1725-ben még azt parancsolta: *„Minden cigány, legyen az férfi vagy nő, ki már 18 éves és ha a porosz állam területén találtatik, kegyelem nélkül felakasztandó."* Ez a fajta „elképzelés" máig létezik. A cigánykriminalitás vélt vagy valódi adataiból következtetők, hogy a romák által elkövetett bűncselekmények nemcsak a vagyonbiztonságot, de az életet is fenyegetik, óvatosságra intik az úgynevezett liberális gondolkodókat. Az elszegényedés, a munkanélküliség, az iskolázatlanság, a családokban látható, tapasztalható „minta" azonban gyakori érv a visszaesések meg- avagy kimagyarázására, hogy a pár ezer forintnyi „koporsópénzzel" szabadulók mihez kezdhetnek segítség nélkül. Az érem másik oldalát nézve viszont: vajon érdemesek-e mindahányan a támogatásra?

A „Mit jelent az Isten, a vallás?" kérdésre a velem beszélgetett cigányok háromnegyede őszintén válaszolva mondotta, hogy ritkán imádkoznak, elvétve lapozgatják a Bibliát, de a vasárnapi misékre elmennek, mert ajándékot (főleg cigarettát) kapnak. A lelkipásztor jóhiszeműségét is igyekeznek kihasználni.

Szentelt gyertya

Bogdán Péter 1965-ben született Nagykanizsán, összesen 15 évet töltött börtönben, 1996 november végén szabadult.

– Hatszor ítéltek el, és a mostani büntetésem idején lettem hívő, keresztfiának fogadott az atya. Csak vele tartom a kapcsolatot, feleségem elhagyott, testvéreim közül az egyik Szegeden életfogytos, hazavágta az asszonyt, a szabadlábon lévő többi hétről semmit nem tudok. Szabadulásom után segíteni szeretnék a rászorulókon, zárkatársamat nem idegesíti a bibliázás, gyakran még tanácsokat is ad, lehúzott már negyedszázadot, csöndes ember, homokszexuális (sic!).

– Úgy hallottam, nem is hisz Istenben, csupán érdekből és haszonlesésből jár a misékre!

– Ezt olyanok állíthatják, akik tényleg csak azért mennek az igehirdetésekre, hogy kiszabaduljanak a zárkából és lebonyolíthassák üzleteiket. A Tízparancsolatot érdekesnek tartom, ha kérsz, adnak, ilyesfélék...

– Maguk viszont elveszik, azért vannak itt!

– Vétünk a törvények és a belső szabályok ellen, nekem huszonkét fegyelmim lett három év alatt, főleg a hipiseknél vettek el tőlem tárgyakat, a szentelt gyertyát is.

– Mire kellettek a zárkában?

– Készülődtem a ministrálásra, gyakoroltam ezt, azt. Álmaimban csak néha készülődök újabb balhékra, de egyelőre megbízható társam sincs. Olykor elkeseredem, összesen százharminckilenc vágás van rajtam, de a nyeléstől félek. Egyszer próbálkoztam: a cigarettásdobozban lévő fényes papírból gyúrt golyót küldtem le, ettől azonban semmi bajom nem lett. Amúgy tizenhárom évig voltam állami gondozott, és csak magyarul beszéltem, viszont főleg a beások között forgolódtam, tőlük tanultam először, majd a börtönben az oláhokhoz vonzódtam, mert náluk a lóvé, a cigi, a tea.

– Kik között érzi magát jól, jobban?

– Az oláh cigányok tehetségesebbek, nézzük a televízió Ki mit tud? műsorait, és látható a különbség.

Széthúzás

Amennyiben a cigányságot faji és antropológiai jegyek alapján különböztetik meg, tudomásul véve, hogy java részük nem beszéli az ősi nyelvet, kihalófélben vannak az évszázadokon át gyakorolt foglalkozásaik, igyekeznek letagadni származásukat, különböző csoportokba szerveződnek – ilyenkor az is kétséges, hogy etnikumnak kell-e tekinteni őket. Meghonosítani igyekeznek olyan kifejezéseket, hogy „cigány származásúak" avagy „cigánylakosság", és ezt „pozitív diszkrimináció"-ként emlegetik (fából vaskarika), de ettől még nincs elfogadható magyarázat a romungrók, az oláhok és a beások közötti civakodásokra. Sőt arra sincs, hogy a kilencvenes esztendők derekától működő közel félezernyi cigányszervezetből miért csak 42 csoport tagja a Roma Parlamentnek.

A börtön ragyogó terep lehetne az ala-

pos és mindenre kiterjedő vizsgálódásra, pusztán az a buktatója, hogy harcias „cigány politikusok" (mert ilyenek is vannak) beleköthetnének az egészbe, hiszen hazánkban a törvény szerint nincs faji megkülönböztetés. Ez persze a hétköznapi életben nem igaz, különben ők sem kaphatnának pénzt, lehetőséget a kisebbségi (valójában cigány) önkormányzatok működtetésére, a fizetett alkalmazottak bérére. A felmérést végezhető nevelőtisztek az IM alkalmazottai, ezért szorosra van kötve a kezük, mert ha vállalják is a rasszjegyek alapján történő csoportosítások kockázatát, nem erőszakolhatják akaratukat azokra, akik nem vallják magukat még félig sem cigánynak. Közelítsünk tehát egy „külsős" szemszögéből nézve, más irányból.

A népen belüli széthúzás – mint azt korábban is említettük – régi keletű. A felvégiek megbicskázták az alvégieket, az értelmiségi lenézte a földművest, megtagadva olykor családját is, az iparos nem komázott a napszámossal, nem is beszélve a vallási ellentétekről, a szegényekről és gazdagokról, a „mi kutyánk kölyke" megkülönböztetésről. Hányféle népből lettek a németek, franciák, spanyolok, vagy nézzük az indiánokat! Több mint 150 önálló nyelvcsaládot alkottak, de törzseik végkimerülésig csatáztak egymással, hogy aztán rohamosan apadjon a lélekszámuk, maradékaikat pedig rezervátumokba kényszerítsék a gyarmatosítók és azok utódai.

A cigányság helyzete, ha más szinteken is, hasonló módon változott, alakult. Az eltérő vélemények, magatartások dacára is megértik egymást a lovári és beás nyelvet beszélők, de mindenáron igyekeznek elhitetni a kívülállókkal, hogy nem vakerálják a másikat, mert szégyellenek olyan csoporthoz tartozni, ahol másabb, rosszabb a szociális helyzet. A börtön(ök)ben is van – lehet – komolyabb jelentősége a faji büszkeségnek. Az általánosan használt „tolvajnyelv" kifejezéseit a romungrók és a magyarok is pontosan alkalmazzák, de azt már kevesen tudják, hogy az úgynevezett argó miképpen formálódott a jiddis és az európai nyelvek keveredéséből. A dialektusok is „kreolizálódtak", alaktanilag (morfológia) sajátosak lettek; igen szegényes az igenévi rendszer stb. Ilyesféléről azonban – mint a cigány nyelv egyhangúságáról, a monotónia okairól – fölösleges diskurálni velük, mint ahogy szókincsük feltételezett mennyiségéről is, hiszen a tagadhatatlanul rendkívül gazdag képzőkészlet csak a vándorlásaik során felszedett fogalmaknak tulajdonítható.

Idáig nem tettünk említést az oláhok, a beások és a romungrók elkülönülésének mélyebb okairól. Most sem részletezzük alaposan, csupán annyit röviden: a városok környékén lakó és fokozatosan elmagyarosodó, de nemcsak muzsikálással foglalkozó romungrók többsége elfeledte a nyelvet, és az iparban elhelyezkedvén vagy (vándor)kereskedőként nem szívesen tart(ott) kapcsolatot a fajtájabeliekkel. Az oláhok viszont még büszkék arra, hogy mindmáig sikerült megmaradniuk a többé-kevésbé önálló neveket is viselő törzsi nemzetségeiknek. Számos mesterség művelői (voltak), őseiket azokhoz sorolják, akik a XI. század után kezdtek elvándorolni Indiából, és 1416-ban érkeztek Magyarországra. Azonban nem hajlandók tudomást venni arról, hogy a másutt maradottak, a később érkezett leszakadók, mint például a Havasalföldön rabszolgaságba kényszerült cigányok rokonaik, ők Romániában elsősorban bányászattal foglalkoztak, innét az elnevezés: baias=bányász, ebből a beashi szó.

Abban sem egységesek, hogy a család(ok) – nyamo, chalado – milyen közösség(ek)ben – kumpania – élve ragaszkodtak szokásaikhoz nemzedékeken át, ide tartozónak tekintve a vérségi köteléken alapuló – ez a nagyobb csoport, a vica – rokonságot. Ebből eredeznek a vica-alapítók vezetéknevei, ezért ügyelnek arra, hogy ne keveredjenek más mesterséget folytatókkal sem, ha megélhetési színvonaluk az övékétől jelentősen eltér. „Guba a gubához – suba a subához"! – tartja a magyar közmondás is. Részben ezzel magyarázható a foglalkozások megmerevedése: kolompár, köszörűs, vályogvető, lókereskedő, üstfoltozók, -készítők (kelderarik), szőnyegkereskedők (colarik) és így tovább a pásztorokig, favágókig, napszámosokig.

Azon kevesek, akik foglalkozásukkal folyamatos jövedelemre tettek szert, és rendelkeztek a mindennapi használati eszközökön túl bármiféle vagyonnal, netán viszonylagos jómódban élve akadt pénz – love – a zsebükben, igyekeztek elhatárolni magukat a szegényektől – chorro –, tehát hozzájárultak az etnikumon belüli további szakadáshoz. Kérdés azonban, hogy a cigányság körében milyen szempontok alapján különíthetők el a társadalmi osztályok, és léteznek-e ilyesfajta lépcsőzetek, mert az elítélteknél „kőkemény" szabályok döntenek az üzletelés íratlan törvényeiről. A beások ebből szinte mindenütt (börtönösök és fegyházasok) kiszorulnak, a gyöngébbektől akár erőszakkal is „lenyúlják" az értékesebb ruhadarabokat, órát, ékszereket, vagy jobbik esetben „vásárlásra" kényszerítik a megfélemlítetteket. Panaszkodni nem mernek/akarnak, tartva a következményektől, csupán abban reménykedhetnek – de nem túl gyakran –, hogy nemzetségtársaikból valaki melléjük áll. (Bár ennek is lehet ára.)

Beások vagyunk

Orsós József 46 éves, többszörösen visszaeső, ha ez a büntetése lejár (1999 március), 25 esztendőt töltött börtönben.

– Családban nőttem fel, egy erdőben, Lentin túl, Letenye felé. Ott is születtem, velünk voltak az öreganyámék meg más rokonok, négy viskó. Beások vagyunk, ezen a nyelven beszélünk egymás között. Általában akadt munka, fát vágtunk, mentünk kanásznak, csordásnak, abban az időben még volt ez, de készítettünk kanalakat, hólapátokat, amit rendeltek, keresetünk a magyarokon múlott, de vásározni nem jártunk. A mi környékünkön nem voltak oláh cigányok, és nem is lehetett feléjük menni, mert nem tűrik az embert, ők külön akarnak élni, még itt a börtönben is, lenézik a másikat. Benősülni se lehet hozzájuk, mert nem ismerjük egymás nyelvét.

– Az elítéltek között is észrevehető a széthúzás?

– Nem értjük egymást, a zárkában is jobban szeretek olyannal lenni, akivel a mi nyelvünkön beszélgethetek. Az oláhval képtelenség sokáig maradni, különösen a mostani fiatalokkal, ezek az életről nem tudnak semmit, csak a maflaság érdekli őket. Verekedésig ritkán fajul a helyzet, mert a tapasztalatokkal rendelkezők kerülik a fenyítéseket, szabadulni szeretnének minél előbb.

– Kivel van most együtt?

– Öreg magyar, hatvanhat éves, állítólag hazavágta a feleségét, első bűntényes, főleg arról beszél, mekkora parasztbirtoka van kint. Nincs vele baj, annál inkább az üzletelőkkel, nehéz velük, összetartanak.

– Van felesége?

– Volt harminc évig, de elhagyott, elment egy másik beás cigánnyal, nem bír-

ta kivárni ezt a legutolsó büntetésem. Szereti az életet még, nincs okom elverni, csak a gyerekeimmel tartom a kapcsolatot, de azok már nem beszélik a nyelvet. Intézetben, vagyis nevelőszülőknél nőttek fel, ketten jól tanulnak, egyetemre járnak, agrármérnöknek, orvosnak készülnek, és tőlük meg a környezetüktől függ, hogy minek vallják majd magukat.

– *Elképzelhető, hogy magyar családba házasodnak a fiai?*

– Persze, a húgaimat is falusiak vették el, jól megvannak. Csak a cigányok között tapasztalható a széthúzás, a mocskolódás. Az oláhok találják ki a beásokról, hogy rendetlenek, nem tisztálkodnak rendszeresen, buták, pedig ők az erőszakosak, durvák, szemtelenek itt is, hát még kinn, ezért nem lehet velük bírni, aztán csodálkoznak, amikor tíz-húsz éveket kapnak. Nézzen utána, milyen bűncselekményeket követnek el: drága autókkal járnak betörni, rabolni, a beás főleg élelmet lop a családjának, a határban krumplit szed össze, a sok gyereknek valamit enni kell.

– *Az a véleménye, hogy az oláh cigányok önzőbbek mindenütt?*

– El vannak kanászodva, azt hiszik, hogy ők a világsztárok, de maguk között nem csinálnak cirkuszt, arra vigyáznak, igaz, sok közöttük a vamzer és a rabtársakat fosztogató. Ebben is összetartanak, gyorsan szétosztják a szajrét, mire jön a felügyelő, semmit nem találni. Különösebben ez sem érdekel, amikor van időm, olvasgatok, főleg a meséket szeretem, szegény öregapám amíg élt, vettünk neki pár pakli dohányt, aztán csak mondta reggeltől éjszakáig.

Mesék

– A cigányok régen madarak voltak, röpködhettek kedvükre, el is jutottak sokfelé. Amikor éhesek lettek, kövér mezőkre szálltak, csipegették a szemeket, de egyszer annyira jóllaktak, hogy nem tudtak a magasba emelkedni. Ott maradtak, még többet ettek, meghíztak, és gyűjtögetni kezdték a télire valót. Putrikat raktak, lustálkodtak és közben elsorvadt a szárnyuk, kar lett belőle, emberré váltak. Azóta bíznak abban, hogy ismét visszaváltoznak madárrá, ezért nem is gyűjtögetnek, kuporgatnak.

– A Suntona Devla nevére esküszöm, hogy így történt, de a bíróságon nem hitték el. Hallgasson meg, *sa paji som* (merő víz vagyok), minden szavam igaz, *chacho*... Szabadulásom után ültem a tóparton, estefelé volt és horgásztam. Kifogtam egy shukar halat, aki megszólalt: „Ha teljesíted egy kívánságom, én helyette hármat adok cserébe!" Kíváncsi lettem, hát beleegyeztem. Kérek nagy kherot, meg csórelja el otthonról a romnyimat és cserélje ki jobbra, aztán rakjon az asztalra rengeteg kolbászt, szalonnát, húst, kenyeret. Szaladtam haza, minden rendben, aztán futottam vissza, hogy nekem mi a dolgom. „Legyél velem!" – kérte, és én szavatartó manush vagyok, magam alá raktam a halat. Tessék képzelni, pár perc múlva leányka lett belőle, éppen tizenkét éves.

*

A hetvenes évek derekán véletlenül kerültem kapcsolatba vályogvető cigányokkal: a Nyírségben jártam anyaggyűjtő úton, és fölfigyeltem a szorgalmasan dolgozó romákra. Érdeklődtem tőlük erről-arról, de vezetőjük azt felelte: ha érdekli az urat, maradjon közöttünk, aztán csinálja. Közel két hétig éltem velük, közösen ettem, dolgoztam a csoport tagjaival, befogadtak és ennek híre szaladt a fővárosi értelmiségiek

körében, de a roma művészek némelyike is kereste társaságom. Gyakorta találkoztam *Péli Tamás* festőművésszel, aki Hollandiában végezte a Képzőművészeti Akadémiát, *Kovács József* pályakezdő, ám tehetséges költővel, részt vehettem a cigányság művelődési problémáiról rendezett (zárt körű) békéscsabai konferencián, amit 1978 júliusának első hetében tartottak, és később is foglalkoztam terjedelmes tanulmányokban a sorsukat érintő jelenségekkel. Elmentem nevelőotthonokba, és személyesen tapasztaltam, hogy a cigányoknál az állami gondozásba vételt mindig a hatóság kezdeményezte!

Erdélyi P. József 39 éves, idáig nyolcszor volt büntetve, összesen 16 esztendőt töltött börtönben, 1999 novemberében szabadul.

– Nyolc általánost végeztem állami gondozottként, az első osztályban vittek el otthonról. Szüleim oláh cigányok, négy testvérem van, ebből három állt bíróság előtt, családom bűnöző életmódját jól ismerik Veszprémben, és ez jelentősen közrejátszott az első ítéletemnél. Származásom miatt nem kaptam kedvezményt. Sokat olvasok, érdekel a történelem, az irodalom, a pszichológia, az orvosi könyvek, az agykontroll, ezeket sikerül is beszerezni. Sajnos, kevesekkel tudok értelmesebb dolgokról beszélgetni, legföljebb néha az intézetben felnőttek közül a szorgalmasabbakkal. Rögtön észrevenni, hogy a volt állami gondozottak kulturáltabbak, tudnak késsel-villával enni, de kevesen akarnak, mert rájuk morognak: mit urizálsz itten...

– Első látásra nehéz eldönteni, hogy beás-e vagy oláh.

– Elég, ha mi tudjuk. Következtetni persze abból is lehet, hogy kikhez húzok. Igyekszem kijönni mindenkivel, vagy csak végső esetben kérek cserét a zárkában, de lehetőleg ne rakjanak össze másfajtával, beással semmiképpen. Az üzletelésektől is távol tartom magam, utálom, akik más bőrén élősködnek, rendetlenek, nagyképűek, beképzeltek, gizdák. A korábbi összetartás megszűnőben, a törekvőbbeket, műveltebbeket kigúnyolják az elítéltek, de nincs sok becsületük a bírók, felügyelők, nevelők előtt sem, mert minket nem lehet az iskolázatlanok közé sorolni. Ki vagy mi tett engem tönkre? – mostanában ezen gondolkodom elég gyakran.

Cseppben a tenger?

Találó a mondás: egy csepp vízben is ott a tenger! Ám aki ezt az élet valamennyi területén komolyan veszi, jókorákat tévedhet, hiszen a látszólag egységes cigányság körén belül („Messziről látszik rajtad a romaság") is hatalmasak az eltérések. A számottevő három nyelvjárás öt dialektusát beszélők közül kétségtelen, hogy a lovárik (az oláhok) vannak többen, de a cigány-magyar szótár készítésének tervezésekor mégis a romungrókkal tárgyaltak kezdetben az MSZMP megbízottai. Vajon miért, hiszen azt és a gurvári nyelvet kevesebben ismerik, egymás között is zavartan nyögdécselnek, ha a vend vagy a szinto dialektussal társalgók kerülnek többségbe. Ugyanakkor alapszinten más a helyzet, mert csak cigányul egyetlen roma sem beszél Magyarországon, és ebből következik: az írásbeliség területén sincs egyetemes cigány kultúra – viszont mindahányan megérthetik egymást!

De nem biztos, hogy akarják, hiszen az „oszd meg és uralkodj" romapolitika haszonélvezői főleg azért hangoskodnak közel félezernyi szervezetükben, a baloldali

pártokban és a parlamentben (a sajátjukban is), mert a jogegyenlőség elméletének gyakorlati hiányosságaiból akarnak a mindenkori hatalomtól komoly sápot kicsikarni. Tegyük hozzá azonban, hogy a cigány értelmiségiek közül sokan gondolkodnak, cselekednek másképpen, hazájuknak tekintik szülőföldjüket, *„sejtjeimbe vackolódó földnek"*, ahol *„énekellek akkor is, ha a tömlöcben rohadva lehet csak neveket mondani: szívverésemtől pironkodó ország"*.

Horváth János 24 éves, kétszer volt büntetve, az elsőt rablásért, a mostanit garázdaságért: 1996. november 14-én szabadult.

– Összesen négy évet töltöttem börtönben, Kőhidán ez kevés, nekem sok, elég egy életre. Nyolc általánost végeztem, utána a szüleimmel dolgoztam. Vásárokra, búcsúkra járnak körhintával, céllövöldével. Hét testvérem van, ebből csak egy bátyám kapott ítéletet lopásért. Anyám oláh cigány, beszéli a nyelvet, apám köszörűs, nem szereti a cigányokat, pedig tulajdonképpen maga is az, de *ronda feketének* nevezi a romákat, mint a búcsúsok általában, nem is tud cigányul. Nem engedte anyámnak, hogy minket tanítson. A börtönben inkább a magyarokkal vagyok, mert sokkalta normálisabbak, de a balhékat cigányokkal csináltam mindkétszer.

– Mit szólt az apja?

– Haragudott, de tartjuk a kapcsolatot, küldenek csomagot otthonról, nem vagyok rászorulva a kölcsönökre, a harácsra. A börtönösöknél vagyok, egyedül, olvasgatok vagy rádiót hallgatok, az üzleteléseken nem veszek részt, mert nincs hozzá erőm, nézzen rám, mekkora vagyok, igaz, gyúrok alkalmanként és csak akkor van merszem verekedni, ha beittam: diszkóban, kocsmában...

– Láttam, hogy séta közben csoportokba verődnek az elítéltek.

– Mindenhol, még a tévénézéskor is. Mások a kolompárok, mások a romungrók, a teknősök, a köszörűsök, a beások, a magyarok. Azok tartanak össze, akik a lenyúlásokban, a szállításoknál történő kifosztásokban vesznek részt, ezek főleg a kolompárok és ezt folytatják itten bent is. Egy pár jó cipő megér tizenöt-húsz láda cigit, a zakó többet. A beások sem szelídebbek.

– Tagadta már le, hogy cigány?

– Inkább a lányoknál, a magyaroknál, mert azokat jobban szeretem, szót fogadnak, nem kiabálnak, féltékenykednek, mint a romák, meg apám szemében is mások. Előfordult néhányszor, hogy azt kiabálta: ide be nem hozod azt a cigányt! Anyám megértőbb, de a beásokat ő sem tűri, mert beszélgetni nem tud velük, aztán más vérűnek tartja magát. Szabadulásom utánra azt tervezem, hogy elmegyek az építési vállalkozó sógoromhoz dolgozni, kerülöm majd a korábbi társaságaimat, szüleim visszavárnak, és cigányok közé nemigen megyek, mert ezért korábban is fölpofozott apám, nem csípi őket. Amikor anyám rokonai látogatóba jönnek, kimegy szerelni, a traktort bütykölgeti. Ügyelnem kell a jövőben mindenre, ha nem akarok vissza- és legfőképpen a romák közé kerülni.

Rabközelben

Létezik-e a büntetésüket töltők között faji előítélet és az egyazon etnikumhoz tartozóknál hányféleképpen tapasztalható a széthúzás, a gyűlölködés, a „másság" érzetése, kinyilvánítása?! Sopronkőhidán jócskán tapasztaltam, hogy a cigányokat

legfőképpen a nyelvük (lovári, beás stb.) kötötte össze, míg a származásuk és a közös sors hidegen hagyta majd' valamennyiüket. Az ún. asszimilálódott roma, főleg ha nem beszéli ősei nyelvének egyik változatát sem, hiába látszanak rajta a legtagadhatatlanabb rasszjegyek, lenézi fajtáját és a magyarokkal keres kapcsolatot. Vádak, vádaskodások, ilyen-olyan szempontú elfogultságok is akadályozzák, hogy lehessen „rendezni közös dolgaikat", de más okok is közrejátsz(hat)nak a fegyintézetekben régóta tapasztalható utálkozások okainak feltérképezésétől való félelemben.

Tartósíthatja-e a magatartást önmagában a stigma? *„Nincs mit tenni, már azért is büntetnek, mert cigány vagyok, és ha ez látszik majd hetedíziglen az utódaimon, velük mennyire lesz könyörületes az oktatási, bűnüldözési, valamint az igazságügyi úthenger?!"*

A szakemberek nem tagadják, hogy elég néhány esztendőt rabközelben tölteni, fokozatosan izmosodik az előítélet, és hiába jönnek a narcisztikusan érzelmes javaslatok az egyenlőség gyakorlására. A smasszerok őszintén elmondják szűk körben, hogy kinek miért sokallották a fogait, de ezekről a parancsnokságon ritkán szereznek tudomást, nehéz bizonyítani a tettlegességet. A vamzerkodásért megbüntetettek is ritkán jelentik a dorgálás okait, hogyanjait, hiszen nem érdekük a panaszkodás. Az „etnikumhoz" tartozóknál azért sincs összetartás, mert a nyelvi, családi csoportosulásokon túl azt is lényegesnek tartják (ösztönösen vagy tudatosan), hogy szűkebben nézve melyik fajhoz tartoznak.

Találomra felolvastam némelyiküknek Kovács József egyik verséből pár sort: „s jövőm is hontalan / arcom boldogtalan / arcom ember / arc / s hontalan". Hogy mennyire értették, csak találgattam a későbbiekben, de pár hét múltán azon töprengtem, hogy a cigány értelmiségiek közül mennyien tudnák folytatni *József Attila A Dunánál* című költeményének első sorait: *„Po majteluno barr beshos, pej dolna..."* – hiszen sokféle nemzetiség lakta be ezt az országot, a hazát, és ezerszáz év alatt gyakran fecsegett a felszín és hallgatott a mély.

Hajnal László Gábor